

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”, CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
DEPARTAMENTUL DE FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ „COMUNICARE ȘI CULTURĂ”**

TEZĂ DE DOCTORAT

**Filosofia politică a discursului constituirii sferei publice maghiare
din România**

**Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. Egyed Péter**

**Absolvent:
Toró Tibor**

**Cluj-Napoca
Septembrie 2013**

Cuvinte-cheie

teorie critică, sfera publică, Habermas, discurs, naționalism, minorități naționale, tranziție post-socialistă, elite politice, maghiarii din România, Uniunea Democratică a Maghiarilor din România, UDMR

Cuprins

Introducere	4
I. Operaționalizarea și analiza critică a modelului sferei publice alcătuit de Habermas	14
1. Contextul interpretării lucrării „Sfera publică și transformarea ei structurale”	15
2. Trei interpretări a sferei publice și a transformării ei structurale	19
a. Modelul sferei publice și bazele sale de istorie culturală	
b. Modelul normativ al sferei publice	
c. Sfera publică ca teorie critică	
3. Critici ale modelului habermasian al sferei publice	28
a. Critici istorice și de istorie culturală	
b. Critici teoretice ale sferei publice	
c. Sferă publică și naționalism	
4. Modelul sferei publice ca posibilitate de analiză critică și înțelegere a comunității maghiare din România	40
II. Elite, intelectualii și transformarea post-socialistă. Analiza literaturii de specialitate	43
1. Teoria elitelor și post-socialismul	44
2. Aspecte discursive ale tranziției post-socialiste	50
3. Tranziția post-socialistă și intelectualii	55
4. Tranziție și teoria elitelor în România	58
a. Importanța revoluției din 1989 în literatura de specialitate	
b. Reproducerea sau schimbarea elitelor vechi?	
c. Aspecte discursive ale tranziției românești	
d. Rolul intelectualilor după revoluția din 1989	
e. Ce răspunsuri primim despre maghiarii din România în literatura română de specialitate?	
5. Elite, intelectuali, sfera publică și maghiarii din România	77
a. Teorii ale elitelor maghiare din România	
b. Sfera publică și media în cazul maghiarilor din România	
c. Cercetări despre UDMR – reprezentarea politică a maghiarilor din România	

6. Concluzii	84
III. Dezvoltarea locațiilor sferei publice maghiare din România după 1989	88
1. Aspecte metodologice	88
2. Dezvoltarea UDMR între 1989-1993	91
a. Comunitatea maghiară din România și revoluția din 1989. Formarea UDMR	
b. Primul congres UDMR (1990) – prima fază a instituționalizării și consecințele acesteia	
c. Al doilea congres UDMR (1991) – ajustări în curs	
3. Modelul autoguvernamental – 1993-1997	106
a. Antecedente	
b. Al treilea congres UDMR (1993) – adoptarea modelului autoguvernamental	
c. Al patrulea congres UDMR (1995) – eșecul modelului autoguvernamental	
4. Participarea la guvernare și consecințele acesteia – 1997-2003	116
5. Scindarea organizației și instituționalizarea pluralismului – 2003-2011	121
a. Ieșirea opoziției interioare din UDMR: formarea Consiliului Național al Maghiarilor din Transilvania	
b. Instituționalizarea opoziției UDMR	
6. Concluzii – dezvoltarea cadrului structural al sferei publice maghiare din România	128
IV. Schimbarea intereselor apărute în cadrul sferei publice maghiare din România	131
1. Categoriile de interese și ascensiunea etno-politicii	132
a. Apariția etno-politicii și caracteristicile ei	
b. Relația româno-maghiară și importanța democratizării	
c. Interesele diferitelor straturi sociale și UDMR	
d. Construirea societății și importanța ei	
e. Concluzii – dominanța etno-politicii	
2. Tipologia intereselor etno-politice. Modele de integrare urmate de elitele maghiare din România	153
a. Modelul integrării individuale	
b. Modelul integrării colective	
c. Modelul integrării organizaționale	
3. Interacțiunea modelelor de integrare: o relație triplă	182
a. Relația triplă drept cadru analitic	

- b. Modelele de integrare în cadrul relațiilor triple
- c. Modelele de integrare și dezvoltarea structurală a sferei publice

V. Procesele de excludere prezente în cadrul sferei publice maghiare din România.

Specificități discursive	191
1. Observații metodologice	192
2. Definirea democrației ca proces de excludere	194
3. Unitate și pluralism. Redefinirea cadrelor conceptuale	202
4. Confruntarea și mecanismele creării discursive ale inamicului	213
5. Concluzie	222
Concluzii	224
Bibliografie	234
Cărți, studii	
Articole de presă, documente	
Interviuri	
Anexe	257

Introducere

Evenimentele politice din ultimii ani au fost deosebit de importante din punctul de vedere al comunității maghiare din România. În 2012, pentru a doua oară, nu unul ci mai multe organizații politice au luptat pentru voturile maghiarilor, iar voturile obținute au fost cele mai puține din ultimii 20 de ani. Experții în științele sociale explică acest fenomen prin starea generală a populației în perioada post-socialistă, dar și prin criza sferei politice maghiare. După părerea lor, această criză are multiple elemente: lipsa de consens dintre partide, probleme în atingerea obiectivelor strategice propuse, sau schimbările demografice masive, asimilarea și migrația.

Această lucrare are ca obiectiv analiza acestei crize prin prisma teoriei sferei publice. Pornind de la modelul habermasian al sferei publice (Habermas 1999), încearcă să demonstreze că evenimentele și procesele observate sunt cauzate de cadrul structural și caracteristicile sferei publice maghiare dezvoltate. În concepția lui Habermas sfera publică este un spațiu unde actorii societății participă la crearea interesului public, prin prezentarea interesele particulare în mod rațional. Însă modelul habermasian nu poate fi folosit în totalitate pentru analiza sferei publice post-socialiste. Concluziile lui sunt valide numai într-un anumit context istoric, teoria fiind mai mult o viziune normativă asupra societății ideale. Cu toate acestea, modelul sferei publice este un cadru analitic, care poate fi folosit în analiza instituționalizării unei comunități politice. Lucrarea analizează trei aspecte ale sferei publice: cadrul structural în care funcționează, modelele de interese publice prezente și procesele de excludere care funcționează în acest cadru. După părerea mea, interacțiunea acestor aspecte poate să conțină dezvoltarea sferei publice și efectul acesteia asupra comunității care a creat-o, precum și relațiile de putere în cadrul acesteia.

Din punct de vedere științific lucrarea este interdisciplinară încadrându-se atât în teoria critică, cât și în științele politice sau în „tranzitologie”¹ Prin obiectivele și metodologia sa aderă la teoria critică, pentru că nu numai deconstruiește relațiile de putere din cadrul unei comunități, dar folosind prezentarea detaliată a funcționării sistemului, caută răspunsuri pentru ieșirea din criza susmenționată.

Ipoteza centrală a lucrării este că sfera publică maghiară nu s-a dezvoltat într-un „vid”, ci sub influența sferei politice din România, Ungaria și a comunității internaționale. Evenimentele și procesele prezente în cadrul acestora au influențat decisiv nu numai

¹ Prin tranzitologia înțeleg domeniul interdisciplinar care are ca obiectiv cercetarea tranziției post-socialiste.

reacțiile, viziunile și interesele actorilor dar și relațiile de putere și structura sferei publice în dezvoltare. Elitele politice maghiare au ignorat însă aceste aspecte, definindu-și propria sferă ca una independentă, considerând propria comunitate o societate separată, în cadrul căreia pot folosi metode și tehnici proprii de consolidare a puterii și de formulare a intereselor.

Din cauza premiselor, cercetarea este centrată pe elitele politice. Procesele prezente în societate sunt analizate numai sporadic, în măsura în care acestea influențează decisiv comportamentul elitelor politice.

În cadrul lucrării folosesc mai multe tehnici și metode de cercetare. Prezentarea cadrului structural este bazată pe analiza tranzițională dezvoltată de Ruth Wodak, modelele de interese au la bază cadrul analitic numit de Rogers Brubaker „relația triplă” , care permite analiza interacționistă a elementelor, iar pentru analizarea proceselor de excludere folosesc mai multe tipuri de analiză de discurs.

Cât despre sursele cercetării, am folosit interviuri, materiale de presă, documente, memorii și analiza critică a literaturii de specialitate. Interviurile prelucrate au fost înregistrate în ultimii 15 de ani în cadrul a trei cercetări, primul în 2002-2004 de Institutul Teleki László din Budapesta, al doilea în perioada 2011-2012 de către Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale din Cluj-Napoca, iar al treilea în 2012, în cadrul unei cercetări internaționale privind partidele etnice din Europa Centrală și de Est. Analiza interviurilor s-a făcut cu ajutorul programului NVIVO8, un software de prelucrare a datelor calitative.

Materialele de presă au fost folosite în cadrul analizei istorice și a analizei discursive. Au fost prelucrate cele mai importante materiale de presă în limba maghiară – Româniai Magyar Szó, Erdélyi Napló, Hét, Orient Express și Európai Idő – din ultimii 22 de ani. Cu toate acestea în bibliografie apar numai acele articole care au fost folosite direct în cadrul lucrării.

Memoriile și documentele reprezintă surse separate. În cadrul lucrării am prelucrat cele mai importante documente ale UDMR, respectiv scrierile biografice ale mai multor personalități maghiare – ex. Domokos Géza, Király Károly, Zonda Attila – care au participat la formarea sferei publice, respectiv mai multe interviuri din presa scrisă cu personalitățile politice ale ultimilor 22 de ani.

Ultimele și cele mai problematice surse au fost cele de literatură de specialitate. Majoritatea celor care au publicat analize au și participat activ în modelarea evenimentelor.

Cu alte cuvinte, literatura de specialitate are un rol dublu: stă la baza științifică a lucrării, dar este și sursă de cercetare care trebuie deconstruită.

I. Operaționalizarea și analiza critică a modelului sferei publice alcătuit de Habermas

Obiectivul primului capitol este analiza critică a modelului habermasian de sferă publică, respectiv dezvoltarea unei concepții proprii care stă la baza sferei publice maghiare din România. Capitolul are patru părți. În prima parte analizez contextul genezei lucrării, încercând să înțeleg pe deplin obiectivele lui Habermas și contextul redescoperirii lucrării sale în anii 1990. În acest capitol prezint nu numai lucrările cele mai importante ale predecesorilor lui, cum ar fi Horkheimer și Adorno, dar și cele mai importante caracteristici ale analizei critice.

În partea a doua prezint modelul sferei publice din trei perspective diferite dar interdependente. Acestea sunt cele mai importante feluri în care se poate citi lucrarea lui Habermas: perspectiva istoriei culturii, care se axează pe dezvoltarea modelului în contextul societăților burgheze din secolul XVII și XVIII; perspectiva normativă, care se axează pe relațiile sferei publice cu idealul democrației; în sfârșit, perspectiva analizei critice, care explorează relația dintre deteriorarea sferei publice și dezvoltarea mass-media și schimbările sociale majore din secolele XIX și XX.

A treia parte disecă modelul prezentat din trei unghiuri diferite: filosofia politică și a feminismului, istoria și istoria culturii, respectiv naționalismul. Criticile se axează pe o concepție mai fluidă a sferei publice, respectiv pe rolul său în dezvoltarea diferitelor identități de grup. Totodată, acest capitol este baza operaționalizării conceptului.

În ultimul capitol sunt prezentate punctele de plecare pentru analiza sferei publice maghiare din România. Habermas prezintă sfera publică ca un spațiu în care actorii sociali prezentând propriile interese particulare pot discuta rațional, în final dezvoltând interesul public consensual. În acest spațiu statutul social – averea, poziția socială, etc. – este secundar, ceea ce contează este calitatea argumentului prezentat. După părerea lui, sfera publică concepută în acest fel stă la baza unei democrații funcționale, pentru că cetățenii nu doar participă activ în viața publică, ci pot controla funcționarea statului.

Analizând critic concepțiile lui Habermas, devine clar că acestea pot funcționa numai într-un anumit context istoric, cel prezentat de el: procesele sociale din Franța, Germania și Anglia secolului XVIII. Mai mult, criticile demonstrează că funcționarea pur rațională a

sferei publice este utopică, iar că sfera publică poate fi considerată mai degrabă spațiul de luptă și excludere a diferitelor grupuri și interesele lor proprii de grup.

Din punctul de vedere al comunității maghiare din România și al sferei publice minoritare dezvoltată de aceasta, am propus o operaționalizare minimală a conceptului care permite înțelegerea acestuia. Dezvoltarea sferei publice maghiare poate fi înțeleasă prin analiza detaliată a evenimentelor din ultimii 22 de ani prin prisma a patru aspecte importante fără de care nicio sferă publică nu poate fi funcțională:

- *interese particulare și de grup care vor să devină interese publice* – motorul de bază al sferei publice este interesul. Habermas vizionează o luptă a intereselor pe bază rațională, însă criticile demonstrează că în mare parte a timpului acestea nu sunt raționale, iar calitatea argumentelor este secundară, aspectul central al sferei publice fiind procesul de definire a interesului public și lupta pentru schimbarea acestuia. În marea parte a cazurilor nu putem vorbi despre o sferă publică deschisă și egalitară, pentru că aceasta ar presupune participarea tuturor actorilor în proces. Formularea de interese are reguli discursive proprii.
- *actori sociali și grupuri* – analizele istorice au demonstrat că în modelul habermasian sfera publică nu numai că nu a fost deschisă, dar a fost controlată de burghezie, care și-a prezentat propriile interese de grup ca și interese publice. Celelalte grupuri (proletariatul, femeile, etc.) și-au creat propriile spații publice prin care au încercat să influențeze dezvoltarea interesului public. Cu toate acestea, sferele publice paralele nu sunt justificate din punct de vedere analitic, grupurile și actorii sociali fiind membrii ai aceleiași sfere. Mai mult, în cadrul acesteia interesele particulare și de grup sunt reprezentate de anumiți *activiști interpretativi* (Stamotov 2002), care nu numai formulează interesele, dar le și explică grupului din care fac parte, influențând astfel crearea acestora.
- *locațiile* – sfera publică habermasiană apare în societatea civilă, în cadrul cafenelelor, dezbaterilor și cluburilor. Regulile de funcționare și caracteristicile structurale ale acestor grupuri și-au pus amprenta pe structura internă a sferei publice. În concepția originală a lui Habermas, acestea au fost deschise și nu au depins de statutul social al actorilor prezenți, însă criticile au demonstrat limitele acestei deschideri și ale cadrului structural în care au

funcționat. Cu alte cuvinte, locațiile sferei publice stau la baza dezvoltării structurale și instituționale a acesteia.

- *procesele de excludere* – primele trei aspecte prezentate generează regulile participării în constituirea sferei publice și în procesul de definire a interesului public. Excluderea anumitor grupuri și actori sociali se face cu ajutorul unor procese discursive și structurale de excludere.

Analiza proceselor discursive și structurale de excludere este obiectivul de bază al teoriei critice, acesta putând oferi soluții la problemele inerente ale funcționării sferei publice și a comunității maghiare din România. Prin deconstruirea interesului public articulat pot fi explorate elementele idealistice din cadrul sferei publice maghiare.

II. Elite, intelectuali și transformarea post-socialistă. Analiza literaturii de specialitate

Acest capitol are ca obiectiv prezentarea celor mai importante cunoștințe legate de tranziția post-socialistă din statele Central și Est Europene și sfera publică post-comunistă. Primul subcapitol pornește de la teoriile clasice sociologice ale elitelor (Pareto), prezentând structura socială a elitelor nou-formate și subliniind diferențele dintre statele post-socialiste studiate. Aceste teorii leagă schimbările din cadrul elitelor de democratizare și de drumurile și dezvoltările alese în statele din Europa Centrală și de Est.

Al doilea subcapitol focalizează pe aspectele discursive ale tranziției. Dezbaterile politice despre viitorul politic, economic sau social al țării nu sunt pragmatice și practice, ci au un caracter normativ și moral. Mai mult elitele nou-formate încearcă să introducă noi semnificații conceptelor politice, cum ar fi stânga–dreapta, comunist–anti-comunist sau națiune, și pe punctele de conflict între semnificațiile noi și vechi.

Al treilea subcapitol se concentrează pe rolul intelectualilor în cadrul tranziției, argumentând că după căderea comunismului intelectualii nu puteau să formeze o categorie omogenă, după dispariția sistemului comunist s-au divizat și astfel au devenit creatori de ideologii pentru grupuri sociale și politice mai mici. Din această cauză intelectualii s-au auto-marginalizat în ceea ce privește participarea în deciziile politice.

Al patrulea subcapitol analizează literatura de specialitate din România. Păstrând tipurile susmenționate, examinează caracteristicile românești ale tranziției și felul în care minoritatea maghiară apare în literatură. Cu toate că în de-a lungul a 22 de ani s-au scris o serie de analize importante despre tranziția românească, rolul și influențele tranziției asupra comunității maghiare nu apare aproape deloc în aceste analize. Autorii români fie nu sunt

interesați de evoluția sferei publice minoritare, fie înșiră o serie de stereotipuri și simplificări în ceea ce privește UDMR-ul și dezbaterile interne ale acestuia.

Ultima subcapitol analizează literatură de specialitate politologică și sociologică maghiară din România, prezentând noi abordări ale evenimentelor și dezvoltării post-socialistă a comunității maghiare din România. Teoriile privind dezvoltarea sferei politice maghiare pot fi incluse în două mari categorii. Prima pornește de la paradigma comunității politice, iar a doua de la cea a societății maghiare independente. Pe lângă acestea, apar teorii care explică tranziția prin prisma teoriilor elitelor.

1. Bíró A. Zoltán și Papp Z. Attila argumentează că elitele minoritare diferă de elitele majoritare pentru că ele dețin poziții în mai multe sfere sociale, putând fi în același timp actori media, politicieni, membrii în societatea civilă și culturală. Pe lângă aceasta, relația dintre lupta pentru putere și elitele minoritare nu este clară. În primul rând, izolarea din timpul comunismului, politica naționalistă a statului român și conflictele interetnice au schimbat radical definiția puterii în cadrul minorității, aceasta însemnând controlul asupra capitalului simbolic și cultural din cadrul comunității. În al doilea rând, sfera politică, culturală, media etc. nu sunt autonome, UDMR-ul ca și cea mai importantă organizație apare ca și lider atât în sfera politică, cât și în sfera culturală sau civilă. În al treilea rând, în cazul minorității maghiare din România nu putem vorbi despre existența sferei economice autonome, elita economică integrându-se în sfera economică majoritară, iar prin aceasta nu se mai comportă ca și o elită minoritară ci ca una majoritară. Concluzionând cele spuse mai sus, cu toate că tranziția maghiarilor din România a fost una controlată de elite, aceasta nu poate fi explicată cu teoriile clasice ale elitelor.

2. În ceea ce privește cele două mari paradigme, teoriile care pornesc de la ideea comunității maghiare, analizează exclusiv UDMR-ul și politica acestuia, iar cei care pornesc de la ideea unei societăți maghiare independente, analizează dezvoltarea societății în general și societății civile în particular, respectiv relația mase-elite.

Analiza comunității politice are la bază teoria naționalismelor, modelul consocional al democrației respectiv teoria clivajelor. Prima focusează pe construirea minorității ca și comunitate, al doilea se axează pe participarea UDMR la guvernământ și relația româno-maghiară, iar a treia pe conflictele interne ale comunității maghiare. Pe lângă puterea explicativă, fiecare abordare participă activ la construirea discursului și a interesului public a maghiarilor din România. În multe cazuri abordările au o latură subiectivă privind anumiți actori politici, sau formulează soluții normative privind situația maghiarilor din

România. Totodată, mulți autori explică procesele studiate abordând comunitatea din interior, fără a ține cont de context, reconstruind imaginea independentă a acesteia.

Paradigma societății maghiare din România interpretează comunitatea maghiară ca și o comunitate, argumentând că politica identitară maghiară are două nivele, cea a elitelor și cea a maselor. Pe lângă acestea, pot fi identificate tradiții mentale, ideologice, locale și profesionale distincte în cadrul societății maghiare, care împreună garantează existența segmentelor autonome din cadrul societății maghiare din România. Tranziția post-comunistă a reconceptuat aceste sfere, creând bazele unei societăți funcționale. Societatea însă nu este per total funcțională, pentru că pentru a-și păstra puterea, elitele maghiare au conceput strategia reconstruirii identității, folosind un discurs etnic și național. Prin aceasta, s-a rupt de nevoile și preocupările societății de jos. Diferența dintre strategii și discursuri a generat un clivaj în societate, provocând conflict între discursul etnic și cel profesional, subordonând discursul din urmă primului.² Cu toate acestea, adepții societății autonome nu dau răspunsuri la construirea comunității maghiare; nu este clar cum pot elitele păstra puterea în cazul conflictelor prezentate.

Concluzie: cele două abordări contribuie la înțelegerea evenimentelor post-comuniste din cadrul comunității maghiare, trasând un cadru interpretativ care pornește din interior, prezentând comunitatea maghiară din România ca și una autonomă și independentă de evoluțiile lumii din exterior.

III. Dezvoltarea locațiilor sferei publice maghiare din România după 1989

Așa cum am demonstrat anterior, un element important al sferei publice este spațiul în care aceasta funcționează. Criticile aduse modelului habermasian tratează detaliat această problemă, pentru că spațiul sferei publice este factorul, care controlează nu numai condițiile participării, dar și structura sferei publice. După părerea mea, spațiul cel mai important al sferei publice maghiare din România este Uniunea Democrată a Maghiarilor din România, o organizația politică, care și-a propus să reprezinte politic și cultural maghiarii din România, și totodată să fie organizația civilă a acestora. Totodată, mesajele actorilor prezenți a apărut în presă. Cu alte cuvinte, instituționalizarea UDMR este într-o strânsă legătură cu formularea intereselor maghiarilor din România și cu selectarea actorilor participanți în cadrul sferei publice maghiare din România. Obiectivul capitolului

² Bíró numește acestea povestiri „mari”, respectiv povestiri „mici”.

IV este descrierea caracteristicilor structurale ale UDMR și a mecanismelor de influențare al sferei publice maghiare din România prezente în cadrul acestuia.

În descriere voi folosi o tehnică dezvoltată de Michal Krzyzanowski și Ruth Wodak, autori care într-un studiu dedicat tranziției Central și Est Europene au propus folosirea unui model teoretic și metodologic, care operaționalizează cel mai problematic concept, cel al schimbării sociale. După părerea lor, acest concept poate fi analizat atât în cadrul modernizării cât și în cadrul literaturii dedicate schimbării. Diferența este că modernizarea definește schimbarea ca un șir ciclic de „lumi” diferite, în timp ce schimbarea este lineară cu un start și sfârșit bine definit.³ Cei doi propun combinarea celor două abordări, tranziția și schimbarea în concepția lor fiind un proces linear, unde fiecare eveniment sau decizie se încadrează într-un proces ciclic, având un punct de plecare și consecință. Totodată, ambele evenimente sunt în strânsă legătură cu deciziile și evenimentele anterioare (Krzyzanowski–Wodak 2009. 19-34).

Pornind de la metodologia prezentată anterior, capitolul prezintă dezvoltarea structurală și instituțională a UDMR din punctul de vedere al evenimentelor cheie și a antecedentelor și consecința acestora (vezi figura 1.). Analizând documentele uniunii, cele mai importante decizii s-au luat la congresele organizației. Capitolul se va ocupa asupra acestora, prezentând și antecedentele și consecințele instituționale relevante.

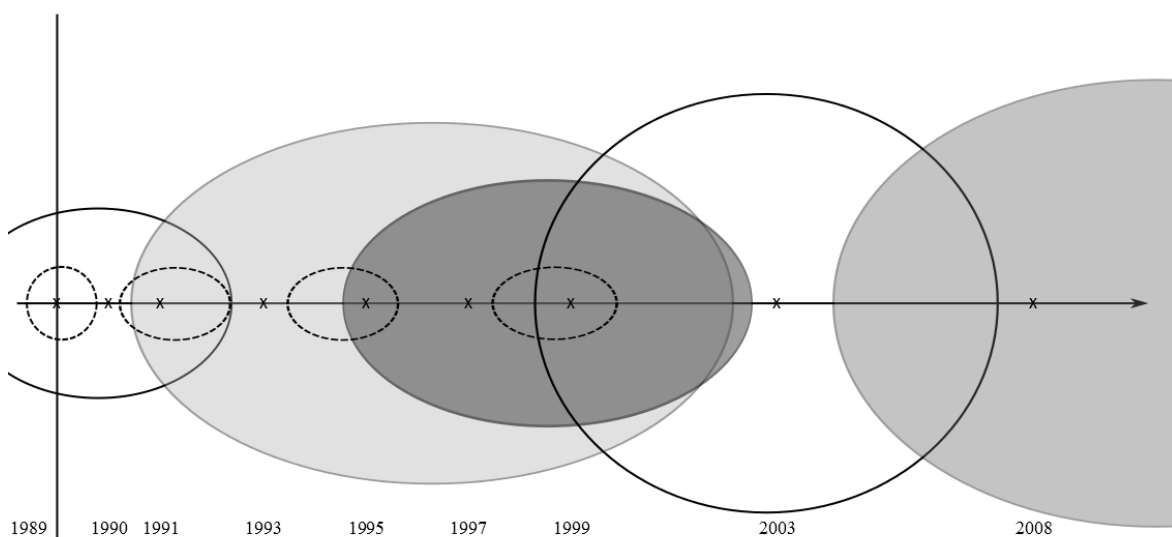

Figura 1 - Modelul ciclic și linear al transformării sociale în cazul sferei publice maghiare din România

Primul punct decizional este înființarea UDMR. În 1989 fondatorii UDMR și-au propus dezvoltarea unei sfere politice deschise și incluzătoare. După revoluție pot fi identificate două nivele. La primul nivel s-au aflat membrii elitei culturale care au dispus

³ Tranziția este prezentată de mulți autori ca și o schimbare lineară prin care țara trebuie să se transforme din comunism în capitalism și democrație.

de resursele (culturale și simbolice) necesare pentru a participa la formarea sferei publice, iar pe al doilea nivel s-a aflat comunitatea maghiarilor din România. Diferența majoră dintre cele două nivele a fost că în 1990-91 UDMR-ul a asigurat participarea numai primului nivel, membrii căruia au putut să-și prezinte concepțiile, să-și argumenteze interesele și să discute liber despre viitorul comunității. În majoritatea cazurilor aceste dezbateri au fost polarizate, au apărut două mari grupuri cu concepții și viziuni diferite, influențând inclusiv structura organizațională a UDMR. Atât în 1990, cât și în 1991 s-a format o structură cu două centre de putere, difuză, fără o ierarhie clar definită. Actorii sociali de la nivelul inferior nu au putut participa direct la aceste dezbateri, ei urmărind demersul acestora în presă, care a prezentat accentuat opoziția dintre polurile formate. Tema centrală a opoziției a fost relația comunității maghiare cu statul ungar și român.

După 1993 schimbarea structurală în cadrul UDMR a propus apropierea celor două nivele și posibilitatea unor dezbateri raționale despre viitorul comunității. Modelul auto-governamental însă nu a intrat niciodată în vigoare, fiind amânat în mod repetat și abandonat după intrarea UDMR-ului la guvernământ. Participarea la guvernare a uniunii a avut două efecte. În primul rând numărul actorilor participanți și a dezbaterilor din cadrul organizației a fost redus, iar în al doilea rând cei care au atacat decizia liderilor și politica organizației au fost treptat eliminați din sfera publică maghiară susținută de UDMR, dezvoltându-și propria sferă publică alternativă. Aceasta, în lipsa resurselor n-a fost decât o contra-sferă publică marginală.

Schimbarea radicală (și reunirea) sferei publice maghiare a fost cauzată de instituționalizarea celor care au format această sferă publică alternativă. Noua sferă publică a devenit nu numai polarizată, dar a adus și îndepărtarea celor două nivele.

Analizând această polarizare putem trage mai multe concluzii. În anii '90 dezbaterile puteau fi explicate prin conflictele generaționale, dar acestea ajung treptat să fie înlocuite cu alte tipuri de conflicte. Participarea guvernamentală suprascrise conflictele generaționale, generând conflicte ideologice legate de participarea guvernamentală și obiectivele stabilite.

În ceea ce privește concluziile capitolului, modelul ciclic ales subliniază faptul că schimbările structurale din cadrul sferei publice maghiare din România sunt legate direct sau indirect de evenimente sau schimbări din contextul politic românesc, ungar sau european.

IV. Schimbarea intereselor apărute în cadrul sferei publice maghiare din România

Al doilea aspect important în înțelegerea schimbării sferei publice maghiare din România este analiza dezvoltării și schimbării interesului public formulat. Un interes particular sau de grup influențează dezvoltarea interesului public atunci când acesta este formulat în așa fel încât să fie prezentat general, ca și parte a interesului întregii comunități. Acest proces poate fi influențat de spațiul și structura sferei publice, întrucât reglementează apariția și puterea actorilor incluși.

În capitolul anterior am prezentat care este spațiul sferei publice maghiare din România și că acesta este structurat pe două nivele, unul care a participat activ în dezvoltarea instituțională a UDMR, și unul care a devenit numai observator pasiv. Îndepărtarea celor două nivele influențează și formularea interesului public, acesta fiind modelat mai mult de cei prezenți la primul nivel, cu toate că s-au formulat interese particulare și de grup și în cadrul societății. Acest capitol este centrat pe mecanismele interioare ale formării interesului public, respectiv care sunt motivele succesului sau ale eșecului unor interese particulare.

Capitolul are trei mari părți. Prima focusează asupra marilor tipuri de interese – cel etno-politic, construirea societății, interese de grup prezente în cadrul comunității maghiare și democratizarea. A doua tratează diferitele modele etno-politice ca și interese publice. Cu toate că fiecare are obiectiv asemănător, în ceea ce privește țelurile practice, stilul ales și caracteristicile discursive putem distinge mai multe modele. Ultima parte include aceste tipuri și modele într-un singur cadru analitic, care explică nu numai succesul sau eșecul anumitor modele, ci și schimbările observate în formularea interesului public, oferind o perspectivă explicativă și asupra sferei publice maghiare din România.

1. UDMR-ul avea deja în 1989 formulate obiectivele într-un cadru etno-politic, reprezentând maghiarii din România și luptând pentru drepturile minoritare individuale și colective ale acestora. Celelalte tipuri – democratizare, interese specifice de grup, construirea societății – au apărut în anii '90, dar niciunul nu a devenit dominant în cadrul organizației. Primele două tipuri au fost formulate în opoziție cu etno-politica, formulând obiective alternative pentru maghiarii din România. Adepții democratizării au contestat primatul etno-politicii argumentând că obiectivul principal al maghiarilor din România ar trebui să fie democratizarea țării și nu lupta pentru propriile drepturi, acestea din urmă

putând fi atinse și după ce România devine o democrație stabilă. O parte importantă a strategiei prezentată de aceștia era căutarea relației cu opoziția democratică. Eșecul acestui tip de interes formulat a fost cauzat de lipsa susținătorilor în cadrul organizației și a comunității maghiare și de ignorarea contextului politic. Cu toate că UDMR-ul a căutat relația cu opoziția democratică din România, aceasta a fost subminată de propaganda naționalistă a guvernului Iliescu, care a influențat în multe cazuri și deciziile opoziției, marginalizând în repetate rânduri UDMR-ul. Asemănător modelului prezentat anterior, și adepților articulării intereselor de grup le-a lipsit suportul necesar. Unii au formulat necesitatea pluralizării numai din punct de vedere teoretic, devenind actori activi în dezbaterile politice, iar alții care au încercat să implementeze programe concrete nu au devenit piloni determinanți ai organizației. Democratizarea și prezentarea intereselor specifice de grup au fost subminate de participarea la guvernare a UDMR-ului, care a coincis cu interesele adepților democratizării și a politicizat alocarea și redistribuția resurselor în cadrul uniunii eliminând necesitatea articulării intereselor specifice de grup.

În ceea ce privește adepții construirii societății, aceștia au fost marginalizați după 1996, când problematica propagată de ei a fost transferată în competența consiliilor locale dominate de UDMR. Adepții construirii societății criticau conducerea UDMR, pentru faptul că în afara obiectivelor etno-politice nu se ocupă de problemele de zi de zi ale societății și că nu pune accent pe dezvoltarea unei societăți civile viabile și independente. Mai mult, analizele arată că în primul rând, conducerea UDMR definește total diferit construirea societății; în 1994 ei înțelegeau prin aceasta dezvoltarea instituțională a organizației, și nu dezvoltarea societății civile locale. În al doilea rând, adepții construirii societății au vrut să-și implementeze programele fără cooperarea cu elita politică și fără ca ei să facă parte din elita politică. Ca răspuns, elita politică nu a vrut să participe în aceste proiecte, îndepărtându-se treptat de intelectualii care au vrut să-și păstreze independența.

2. În ceea ce privește modelele etno-politice, obiectivele fiind asemănătoare, am analizat aspectele discursive și strategice ale acestora. Am identificat trei modele, care au avut ca obiectiv reprezentarea intereselor maghiarilor din România, culegerea resurselor necesare pentru funcționarea și menținerea identității și ideii integrării acestora în sfera politică și socială românească. O altă caracteristică a modelelor prezentate este faptul că acestea sunt formulate în exclusivitate în relație cu sfera politică ungară, românească sau cea internațională și concurează între ele pentru dominarea formulării interesului public. Cele trei modele sunt următoarele: modelul individual de integrare, modelul comunitar de

integrare și modelul organizațional. Ideea de bază aparține lui Bárdi Nándor, care a explicat clivajele politicii maghiare din România prin trei modele: 1) adepții integrării individuale în putere, 2) adepții modelului cooperării pentru integrarea euro-atlantică, 3) adepții autonomiei și drepturilor colective (Bárdi 2000). Bárdi însă nu elaborează funcționarea acestor modele și nu relatează în ce relație se află acestea cu sfera politică românească sau ungară.

Modelul integrării individuale are caracteristici asemănătoare atât cu sfera politică din Ungaria cât și cu cea din România. Modelul propune numai obiective concrete: refondarea școlilor cu predare în limba maghiară, căutarea de fonduri, etc. Resursa centrală de care dispune este relația individuală, social network-ul personal al actorilor sociali și capitalul cultural și simbolic acumulat în timpul comunismului. Problemele sale majore au fost ambivalența cauzată de participarea în puterea decizională și atitudinea de evitare a conflictelor și de căutarea compromiselor, care nu puteau fi folosite eficient în contextul ultra-naționalismului din guvernul Iliescu. Cele mai multe critici asupra acestui model s-au concentrat pe informalitatea și lipsa de transparență a acestuia.

Modelul integrării colective înseamnă integrarea maghiarilor din România ca și colectiv în sfera politică din Ungaria și România. În cazul României acest lucru înseamnă lupta pentru drepturile colective și autonomie a maghiarilor, respectiv menținerea granițelor etnice. În cazul Ungariei acesta înseamnă atenuarea granițelor dintre sfera minoritară și cea majoritară, crearea unui spațiu național comun, respectiv colaborarea dintre actorii majoritari și minoritari pe baza valorilor comune. Concursul dintre cele două modele este decis de schimbările politice din sfera politică ungară și românească.

Modelul integrării organizaționale are la bază idea că relația cu sfera politică ungară și românească trebuie să fie asigurată de o organizație unitară care are ca obiectiv reprezentarea maghiarilor din România și este total lipsită de ideologie. În cazul sferei politice din România strategia centrală a modelului este participarea guvernamentală, care îndeplinește nevoile comunității, prin asigurarea drepturilor minoritare, primirea pozițiilor de putere și a resurselor materiale. Pozițiile și resursele sunt redistribuite conform logicii partidelor politice: sunt numiți în poziții politicienii loiali conducerii partidului. Modelul nu asigură un sistem stabil de urmărire a obiectivelor, pentru că fiecare schimbare guvernamentală afectează posibilitatea de asigurare a pozițiilor și de redistribuire a resurselor.

Interacțiunea modelelor, respectiv influența statului român și ungar pot fi analizate prin folosirea unui cadru analitic dezvoltat de Rogers Brubaker intitulat „relația triplă”.

Modelul asigură posibilitatea de a analiza relația dintre modelele de integrare și schimbările de eveniment în cele două sfere politice relaționale.

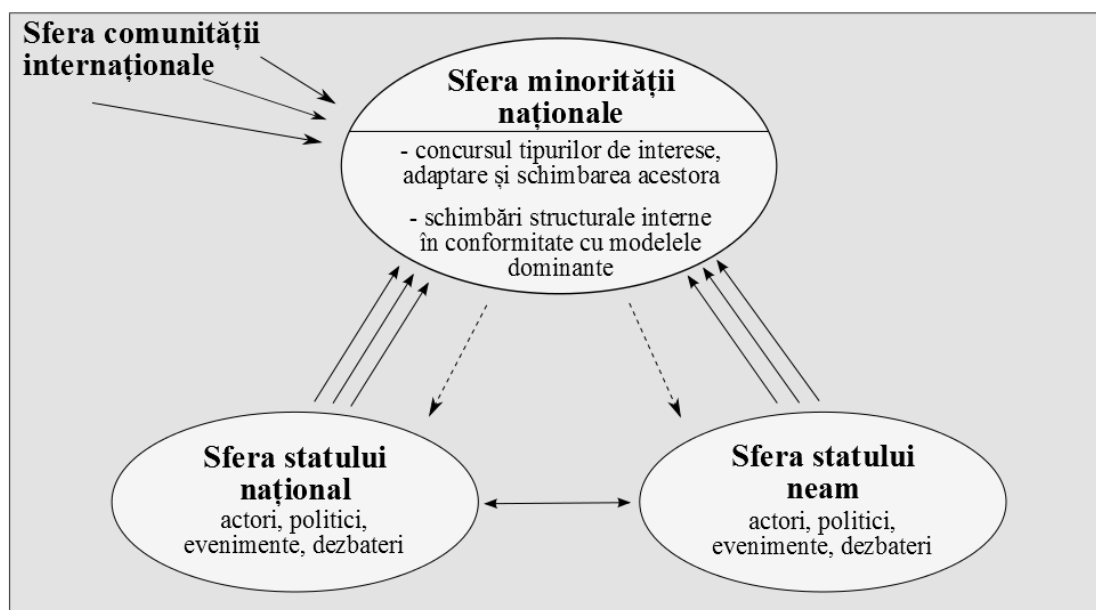

Figura 5. Comportamentul sferei minorității naționale în cadrul modelului „relației triple”

Relația dintre evenimentele și deciziile din România și Ungaria, respectiv interacțiunea modelelor se poate sublinia prin corelarea evenimentelor cu schimbările de putere în cadrul definirii interesului public. Influența modelelor prezentate în fiecare an este cuantificat de la 0 la 5.

În cazul relației cu sfera politică românească putem vorbi de șase modele, și anume cele trei modele etno-politice, democratizarea, propagarea intereselor specifice de grup și construirea societății. Democratizarea apare puternic în anii 1990-1991 și 1994-1995, când colaborarea cu opoziția democratică a devenit o opțiune viabilă. După 1996, în perioada modelului integrării organizaționale, democratizarea devine o parte integrantă a acestui model. Propagarea intereselor de grup apare cel mai pregnant în 1992, când sfera publică maghiară din România este dominată de dezbaterile legate de pluralizare. Acest tip de interes devine opoziția modelului colectiv de integrare. Construirea societății primește un punctaj mai mare în anii 1990, 1991 și 1994, când a apărut cel mai frecvent pe agenda publică.

Prin figura prezentată mai sus putem urmări evoluția formulării interesului public. Cea mai importantă schimbare este generată de participarea UMDR-ului la guvernare, fapt care schimbă radical nu numai metodele de formulare a interesului public dar și posibilitățile de influențare a acestuia. Este important de menționat că participarea partidului minoritar la guvernare poate fi explicat mai mult printr-o schimbare de abordare

în politica românească, și nu prin logica puterii, coaliția având majoritate și fără UDMR. Politica românească post-1996 este dominată de integrarea euro-atlantică, îmbunătățirea relațiilor româno-maghiare fiind în strânsă legătură cu această schimbare.

În ceea ce privește relația comunității maghiare cu Ungaria, se poate trasa lupta dintre cele trei modele etno-politice prezentate. Modelul individual a fost determinant în 1990, respectiv în perioada 1998-2002 și după 2007. Acestea din urmă fiind legate de FIDESZ și relația sa de parteneriat cu opoziția interioară a UDMR, și mai târziu cu Consiliul Național Maghiar din România, Partidul Civic Maghiar sau Partidul Popular Maghiar din România. Modelul integrării colective apare în 2001, după aprobarea legii statusului de către guvernul ungar, devenind influent după modificarea legii cetățeniei maghiare din 2010. Modelul integrării organizaționale apare după intrarea UDMR la guvernare și cu înființarea Conferinței Permanente Maghiare de la Budapesta. Dominanța modelului se poate pune pe perioada 2004-2009.

În ceea ce privește concursul modelelor, schimbările guvernamentale ungare și românești influențează decisiv modelul dominant în construirea strategiilor și formarea intereselor publice maghiare în privința relației comunității maghiare cu Ungaria.

Analiza formării intereselor subliniază faptul că sfera publică maghiară din România este influențată decisiv de evenimentele și deciziile apărute în celelalte sfere politice relaționale, cum ar fi cea românească sau cea maghiară. În acest context cea mai importantă resursă este recunoașterea și adaptarea la aceste schimbări.

V. Procesele de excludere prezente în cadrul sferei publice maghiare din România.

Specificități discursive

Al treilea element constitutiv al sferei publice îl reprezintă procesele de excludere. Acestea sunt caracteristici structurale și discursive, care contribuie la excluderea și discreditarea anumitor actori din sfera publică. După părerea mea, prin aceste procese diferitele tipuri de interese ajung să domine formarea interesului public. În primele capitole am demonstrat că formarea instituțională a UDMR poate fi în sine considerată un mecanism de excludere, pentru că structura uniunii controlează modalitățile prin care un actor intră în poziția de a influența formarea interesului public. Încă de la formare, UDMR-ul a exclus majoritatea membrilor comunității maghiare din România, organizațiile locale în cele mai multe cazuri fiind fondate de un grup restrâns de oameni. Mai târziu, prin introducerea alegerilor interne și cu fondarea platformelor, modelul autoguvernării a

prezentat un nou model de influențare a formării interesului public, dar acest sistem nu a funcționat niciodată, alegerile generale interne nefiind organizate. După 1996 noua structură a fost construită după logica și ierarhia partidelor politice, care a anulat nu numai apariția publică a conflictelor interioare, dar și posibilitatea de a influența formarea interesului public din exteriorul conducerii. După mai mulți ani de conflict intern, membrii opoziției interne au părăsit organizația și în final și-au format propriul partid. Această decizie a pluralizat viața politică maghiară din România, dar a închis și mai mult posibilitatea influențării interesului public din exteriorul elitei politice; societatea civilă, presa și celelalte sfere ale comunității maghiare devin politizate.

Acest capitol se axează pe aspectele discursive ale proceselor de excludere, prezentând caracteristicile acestora prin prisma unor exemple concrete. În ceea ce privește tehnicile și metodele folosite, mecanismele de excludere sunt prezentate cu ajutorul analizei critice a discursului (CDA), dar au fost folosite și teoriile relevante ale lui Foucault și Bourdieu. Este important de menționat că exemplele prezentate în continuare sunt mecanisme de excludere cele mai importante, dar nu singurele. Mecanismele prezentate sunt următoarele: definiții ale democrației din cadrul comunității maghiare din România, concepte de unitate respectiv pluralism, și modalități de constituire a opozițiilor.

Analiza definițiilor democrației demonstrează că există un clivaj clar între definiția folosită de către cei aflați la putere și de către cei aflați în poziții marginale. Pe când primii folosesc trimiteri la regulile procedurale ale democrației pentru a-și legitima propriile decizii, cei din urmă invocă principiile democrației consensuale pentru a-și legitima cererea de includere și pentru a dezvălui abuzurile puterii. Mai mult, invocarea democrației are și un efect de rarefiere a discursului, prin confundarea democrației cu cererile formulate: unii consideră că drepturile cerute de UDMR fiind democratice, atunci și organizația în sine trebuie să fie democratică.

Mecanismele de excludere apar accentuat în conceptul de unitate și în opozițiile discursive. În primul caz unitatea este definită pe mai multe nivele și în mai multe contexte, care sunt amestecate și confundate intenționat. Această estompare are ca obiectiv menținerea continuă a incertitudinii și excluderea definițiilor concurente. Diferitele modele și tipuri de interese au dezvoltat diferite concepte de unitate, care sunt folosite în paralel, în cele mai multe cazuri pentru discreditarea adversarului politic.

Procese asemănătoare pot fi identificate în analiza opozițiilor discursive. Cele mai importante strategii discursive localizate sunt prezentarea dezbaterilor ca jocuri cu sumă nulă și falsa dihotomie a opiniilor. Aceste strategii au ca obiectiv discreditarea și atenuarea

opiniilor concurente. Discreditarea de multe ori este direcționată împotriva persoanei, și nu a opiniei prezentate bazându-se pe etichetare și pe prezentarea „adevărului” despre o persoană. În multe cazuri acest „adevăr” este legat de agenda secretă a actorului de a prelua puterea.

Elementele centrale ale proceselor de excludere sunt mecanismele de crearea dușmanului și încercările de desființare a contracandidaților. În acest context, chiar și apelul la dialog apare ca un mecanism de excludere.

Concluzii

În conformitate cu cele prezentate anterior, formarea și funcționarea sferei publice maghiare din România este influențată de două mari categorii de procese care pot fi numite factori externi și factori interni. În ceea ce privește factorii externi, elementele centrale sunt modelele și tipurile de interese localizate, respectiv lupta și interacțiunea acestora în cadrul structural prezentat. Modelul dominant în ultimii 22 de ani este etno-politica, care are ca obiectiv reprezentarea maghiarilor din România și lupta pentru drepturile minoritare. Cu toate că în anii '90 s-au formulat și alte modele, acestea fie au dispărut, fie s-au integrat în modelele etno-politice. Totodată, trebuie subliniat că tipul etno-politic nu este unul omogen, întrucât pot fi identificate diverse modele de integrare cu strategii și discursuri distincte. Acestea sunt conturate în relația comunității maghiare din România cu sfera politică din România și Ungaria.

Cu alte cuvinte, sfera politică românească și ungară influențează decisiv atât deznodământul concursului tipurilor și modelelor de interese, cât și structura internă a sferei politice maghiare din România. Mai mult, formarea interesului public și structura internă sunt și ele în interacțiune; dacă un model de interes ajunge la dominare, acesta schimbă în totalitate și structura în care funcționează, în încercarea de a-și consolida dominația.

Factorii interni au fost cartăți în cadrul analizei mecanismelor de excludere și putem vorbi despre două tipuri. În primul rând, structura internă a sferei publice este în sine un mecanism de excludere, pentru că ea decide și stabilizează relațiile de putere interne și realocarea resurselor. Din această perspectivă, deciziile majore din cadrul UDMR au schimbat relațiile de putere interioare, ridicând anumiți actori și marginalizând-ui pe alții. În al doilea rând, caracteristicile discursive sunt și ele mecanisme de excludere. Mecanismele prezentate – definiții ale democrației, concepte de unitate și pluralism,

respectiv opoziții discursive – determină formarea sferei publice, dar și situația actuală a comunității maghiare din România.

Mecanismele de excludere desființează treptat elementele de consens din cadrul comunității, singurul concept rămas fiind cel al etno-politicii. Acest consens însă este atacat atât din exterior cât și din interior. În primul rând, prin prezența sferei politice minoritare în relația triplă prezentată devine clar că nu putem vorbi despre o sferă autonomă și independentă, ci de una în care există interacțiunea sa cu sfera politică românească și ungară. Mai mult, există și posibilitatea de contestare a existenței sale în cele două sfere relaționale. În al doilea rând, analiza mecanismelor de excludere a demonstrat că procesul central de erodare interioară este strategia aleasă de către actori, care se axează pe mecanismele de creare a dușmanului și pe conceptul de democrație majoritară. Acestea au erodat consensul în obiective și strategii, fără a se atinge încă de primatul etno-politicii.

Procesele prezentate apar intensificate pe nivelul al doilea al sferei publice, generând o stare de risc și incertitudine în cadrul comunității, care se implică tot mai puțin în influențarea formării interesului public. Mai mult, polarizarea sferei publice aduce cu ea înstrăinarea și îndepărtarea actorilor, generând o lipsă de coeziune internă în cadrul elitei.

În concluzie, este necesară introducerea unei noi strategii, care nu numai să accepte factorii influențatori externi, dar să încerce să demonteze factorii interni, schimbând retorica majoritară și discursul de excludere la una tolerantă, bazată pe consens.

Bibliografie

Cărți și articole științifice

- ANDERSON, Benedict (2006): *Elképzeltek közösségei. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L'Harmattan
- ANDRÁS Péter (2000): „Hosszú távú szempontok a belső választásokról való gondolkodáshoz”. *Magyar Kisebbség*, VI (1)
- ANDRASSEW Iván (2012): *Ne vígy minket a kísértésbe*. Budapest: Noran Libro
- ANDREESCU, Gabriel (1994): *Patru ani de Revoluție*. București: Litera
- ANDREESCU, Gabriel (1996): *Nationaliști și anti-nationaliști*. Iași: Polirom
- ANGIU, Mădălina Nicoleta (2008): „Mentalități comuniste reflectate în perioada post-decembristă”. *Sfera Politicii*, XVI (129-130)
- BAKER, Keith Michael (1992): „Defining the public sphere in eighteenth-century France. Variations on a theme by Habermas”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge–London: MIT Press
- BAKK Miklós (1999): „Az RMDSZ, mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után”. *Regio*, (10) 2
- BAKK Miklós (2000a): „Modellviták – rejtett stratégiák”. *Magyar Kisebbség*, VI (1)
- BAKK Miklós (2000b): „1989-1999: az RMDSZ első tíz éve”. In: Bodó Barna (szerk.) *Romániai Magyar Évkönyv*. Cluj: Diaspora Foundation-Polis
- BAKK Miklós (2007): „Egy paradigma lebomlása. Az RMDSZ és az EP választások tanulságai”. *Kommentár*, 6
- BAKK Miklós (2008): *Politikai közösség és identitás*. Kolozsvár: Komp-Press
- BAKK Miklós – HORVÁTH Andor – SALAT Levente (2004): „Az RMDSZ 2003-ban – útkeresés integrációs határpontokban”. In Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002-2004)*. Gondolat-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest
- BAKK Miklós – SZÉKELY István-Gergő (2012): „Egy regionalista vegyes párt esélyeiről Erdélyben”. *Magyar Kisebbség*, XVII (1-2)
- BÁNYAI Péter (2005): *Az eredeti demokráciától a maffia-állam felé? Politikai elemzések Romániáról 1990-től 2005-ig*. Kolozsvár: Koinónia
- BARBU, Daniel (1997): *Șapte teme de politică românească*. București: Antet

- BARBU, Daniel (2004): *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*. București: Nemira
- BÁRDI Nándor (2000): „Törésvonalak keresése a határon túli magyar politikában 1989-1998”. *Fórum. Társadalomtudományi szemle*, 1
- BÁRDI Nándor (2004): *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony: Kalligram
- BÁRDI Nándor (2006): „A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszer (1919-1989)”. In: Bárdi Nándor – Simon Attila: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet
- BÁRDI Nándor – ÉGER György (szerk.) (2000): *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai 1989-2000*. Teleki László Alapítvány, Budapest
- BENHABIB, Sheila (1992): „Models of public space: Hannah Arendt, the liberal tradition, and Jürgen Habermas”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge–London: MIT Press
- BEREVOESCU, Ionica et. al. (1999): *Fețele schimbării. României și provocările tranziției*. București: Nemira
- BEST, Heinrich – BECKER, Ulrike (1997): *Elites in transition: elite research in Central and Eastern Europe*. Opladen: Leske – Budrich
- BIBÓ István (1979): A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme. *Magyar Füzetek*, 4
- BIBÓ István (1986-1990): A magyar demokrácia válsága. In: uő.: *Válogatott tanulmányok. Második kötet (1945-1949)*. Budapest: Magvető,
(<http://mek.niif.hu/02000/02043/html/index.html>, letöltve: 2013. augusztus 13.)
- BÍRÓ A. Zoltán (1995): „Nagy és Kis Történetek”. In: Túrós Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda: Pro Print
- BÍRÓ A. Zoltán (1995b): Változás és/vagy stabilitás. A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről. In: Túrós Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda: Pro Print
- BÍRÓ A. Zoltán (1998): *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda: Pro Print
- BLOMMAERT, Jan – Chris BULCAEN (2000): „Critical discourse analysis”. *Annual Review of Anthropology*, 29

- BOARI, Mircea (1995): „Elitism maximal și mentalitate antidemocratică”. *Polis*, 1995 (4)
- BORBÉLY Imre (1991): „Merre vigyük végzetünk, avagy: a társnemzeti státus esélyei.” *Európai Idő*, 1991. június 26, július 3, 10, 17.
- BORBÉLY Imre – BORBÉLY Zsolt Attila (1998): „RMDSZ: érték, érdek és hatalom, 1989-1998”. *Magyar Kisebbség*, IV (2)
- BORBÉLY László (1998): „Öszinteség”. *Magyar Kisebbség*, IV (2)
- BORBÉLY Zsolt Attila (2000): „A belső választások és a belső parlamentarizmus viszonyrendszere”. *Magyar Kisebbség*, VI (1)
- BORBÉLY Zsolt Attila – SZENTIMREI Krisztina (2003): *Erdélyi magyar politikatörténet 1989-2003*. Budapest: Reintegratio Könyvek
- BORBOLY Csaba (2007): „Több mint közvélemény-kutatás – 2007. november 25. – EP választás”. *Magyar Kisebbség*, XII (3-4)
- BOURDIEU, Pierre (1991): *Language and Symbolic Power*. Cambridge Mass.: Polity Press
- BOURMEYSTER, Alexandre (1998): „The restructuring of Soviet political discourse”. In: Paul A. Chilton – Mikhail V. Ilyin – Jakob L. Mey: *Political discourse in transition in Europe 1989-1991*. Amsterdam: Benjamins
- BOZÓKI András (1999): „Rhetoric of Action: the language of the regime change in Hungary”. In: Uő. (szerk.): *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest: CEU Press
- BOZÓKI András (2003a): „Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések”. *Politikatudományi Szemle*, 12 (3)
- BOZÓKI András (2003b): „Theoretical interpretations of elite change in East Central Europe”. *Comparative Sociology*, 2 (1)
- BRADY, John S. (2004): „No Contest? Assessing the agonistic critiques of Jürgen Habermas’s theory of the public sphere”. *Philosophy & Social Criticism*, 30 (3), 331-354
- BRUBAKER, Rogers – FEISCHMIDT Margit – Jon FOX – Liana GRANCEA (2011): *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L’Harmattan
- BRUBAKER, Rogers (1995): „National minorities, nationalizing states, and external national homelands in the new Europe”. *Daedalus*, Spring
- BRUBAKER, Rogers (1996): *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge University Press [magyarul: Rogers Brubaker (2006): *Nacionalizmus új keretek között*. L’Harmattan, Budapest]

- BRUBAKER, Rogers (2011): „Nationalizing states revisited: projects and processes of nationalization in post-Soviet states”. *Ethnic and Racial Studies*, 34 (11)
- BURTON, Michael – GUNTHER, Richard – HIGLEY, John (1992): „Introduction: elite transformations and democratic regimes”. In: John Higley – Richard Gunther (szerk.): *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- CALHOUN, Craig (1992): „Introduction”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the public sphere*. Cambridge–London: MIT Press
- CAREY, Henry F. (1996): From big lies to small lie: state mass-media dominance in Romania. *East European Politics and Society*, 10 (1)
- CÂMPEANU, Pavel (1993): Romanian television: from image to history. In: Phillip Drummond – Richard Paterson – Janet Willis (szerk.): *National Identity and Europe: the television revolution*. London: BFI Publishing
- CESEREANU, Ruxandra (2004): *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*. Iași: Polirom
- CISCEL, Matthew H. (2011): „What does democracy mean in Moldova? Political discourse around contested words in the disputed elections of 2009”. In: Ernest Andrews (szerk.): *Legacies of totalitarian language in the discourse culture of the post-totalitarian era: The case of Eastern Europe, Russia, and China*. Lanham, Md.: Lexington Books
- COMAN, Claudiu (2010): *Sfera publică și imaginea politică*. București: C. H. Beck
- CULIC, Irina (1999): „The strategies of intellectuals. Romania under communist rule in comparative perspective”. In: Bozóki András (szerk.): *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest: CEU Press
- CULIC, Irina (2002): *Câștigătorii. Elita politică și democratizare în România*. Cluj: Limes
- DAALDER, Hans (1974): „Review: The Consociational Democracy Theme”, *World Politics* 26 (4)
- DAHRENDORF, Ralph (1994): *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest: Gondolat
- DIECKMANN, Walther (2000): „A politikai szavak tartalma”. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Universitas – Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
- DOMBRÁDI Krisztián (2004): *Rendszer és politika. A rendszerváltás utáni politikai nyilvánosság szociológiaelméletéről*. Budapest: Századvég
- DOMOKOS Géza (1996): *Esély I*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia

- DOMOKOS Géza (1997): *Esély II*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia
- DOMOKOS Géza (1998): *Esély III*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia
- DUȚU, Alexandru (2006): *Revoluția din 1989. Cronologia*. București: Editura Institutului
Revoluției Române din decembrie 1989
- ECKSTEIN-KOVÁCS Péter (1994): „Platformok és szabadelvűség”. *Szövetség*, I (9)
- EGYED Péter (1997): *A jelen-létről*. Kolozsvár: Komp-press – Korunk Baráti Társaság
- EGYED Péter (2000a): „Autonómia — az RMDSZ-programokban”. *Korunk*, XI (1)
- EGYED Péter (2000b): „Az autonómia, az egyetem és a család kérdése az RMDSZ-
programokban”. *Magyar Kisebbség*, VI (1)
- EGYED Péter (2005): *Láttelel*. Kolozsvár: Kalota
- ELEY, Geoff (1992): „Nations, publics, and political cultures: Placing Habermas in the
nineteenth century”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the Public Sphere*.
Cambridge–London: MIT Press
- ERCSEI Kálmán (2009): „Mit tudunk és mit nem az 1989 utáni romániai társadalmi
struktúráról”. *Szociológiai Szemle* 2009 (1)
- EYAL, Gil (2005): „The making and breaking of the Czechoslovak political field”. In:
Loic Wacquant (szerk.): *Pierre Bourdieu and democratic politics*. Cambridge: Polity
- FAIRCLOUGH, Norman – Ruth WODAK (1997): „Critical discourse analysis”. In: Teun
A. van Dijk (szerk.): *Discourse as social interaction. Discourse studies: A
multidisciplinary introduction, volume 2*. London: Sage
- FINLAYSON, James Gordon (2005): *Habermas. A very short introduction*. Oxford:
Oxford University Press
- FODOR Eva – Edmund WNUK-LIPINSKI – Natasha YERSHOVA (1995): „The new
political and cultural elite”. *Theory and Society*, 24 (5)
- FODOR János (2012): *Az 1989-1990-es fordulat eseményei Kolozsváron*. (Kézirat).
Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- FÓRIKA Éva (2000): „Amire felesküdtünk Isten és ember előtt”. *Magyar Kisebbség*, VI
(1)
- FOUCAULT, Michel (1998): „A diszkurzus rendje”. In Uő: *Fantasztikus könyvtár*.
Budapest: Pallas – Attraktor
- FRASER, Nancy (1990): „Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of
actually existing democracy”. *Social Text* 25/26

- FRASER, Nancy (1992): „Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge–London: MIT Press
- GALLAGHER, Tom (1999): *Democrație și naționalism în România 1989-1999*. București: ALL Educational
- GAVRILESCU, Adrian (2006): *Noii precupeți. Intelectualii publici din România de după 1989*. București: Compania
- GELLNER, Ernest (1997): *Nationalism*. London: Phoenix
- GILBERG, Trond (1990): *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*. Boulder, San Francisco & Oxford: Westview Press
- GLEDHILL, John (2005): States of contention: state-led political violence in post-socialist Romania. *East European Politics and Societies*, 19 (1)
- GROSS, Peter (1999): *Colosul cu picioare de lut: aspecte ale presei românești post-comuniste*. Iași: Polirom
- GROSS, Peter – Vladimir TISMĂNEANU (2005): The end of postcommunism in Romania. *Journal of Democracy*, 16 (2)
- GYIMESI Éva (1998): *Colloquium Transsylvanicum. Értelmiségi önreflexiók*. Marosvásárhely: Mentor
- HABERMAS, Jürgen (1971): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Gondolat
- HABERMAS, Jürgen (1974): „The public sphere: an Encyclopedia Article (1964)”. *New German Critique*, 3 (Autumn 1974)
- HABERMAS, Jürgen (1994): „A cselekvésracionális aspektusai”. In: Jürgen Habermas: *Válogatott tanulmányok*. Budapest: Atlantisz
- HABERMAS, Jürgen (1999): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest: Osiris
- HABERMAS, Jürgen (2006): *A postmodern állapot. Politikai esszék*. Budapest: L'Harmattan
- HARDT, Hanno (1996): „The Making of the Public Sphere: Class Relations and Communication in the United States”. *the public*, 3 (1)
- HARRISON, Simon (1995): „Four types of symbolic conflict”. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1 (2) [magyarul: Simon Harrison (2000): „A szimbolikus konfliktus négy típusa”. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.):

- Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus.* Budapest: Universitas – Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.]
- HEGEDŰS Dániel (2008): *Hatékony nemzetpolitika? Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) szakértői bizottságai munkájának elemzése az 1998 és 2002 közötti kormányzati ciklusban közpolitikai eszközökkel.* Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány, Műhely tanulmány 36
- HERÉDI Zsolt (2003): „Klisék, tabuk és egyéb „sajtóficamok” az erdélyi magyar sajtóban”. *Korunk*, 2003 (8)
- HIGLEY, John – Jan PAKULSKI, Włodzimierz WESOŁOWSKI (1998): *Postcommunist elites and democracy in Eastern Europe.* London: Macmillan
- HIGLEY, John – LENGYEL György (2000): *Elites after state socialism. Theories and analysis.* Lanham, Md.: Rowman & Littlefield
- HIRSCHMAN, Albert O. (1995): *Kivonulás, tiltakozás, hűség.* Budapest: Osiris
- HOHENDAHL, Peter Uwe (1992): „The public sphere: Models and boundaries”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the Public Sphere.* Cambridge–London: MIT Press
- HORKHEIMER, Max – Theodor W. ADORNO (1990): *A felvilágosodás dialektikája. Filozofiai töredékek.* Budapest: Gondolat – Atlantisz
- HORVÁTH István – MAGYARI Nándor László (1994): „A belső választások lebonyolításának módozatairól”. *Szövetség*, I (5)
- HORVÁTH Réka (2002): „Az RMDSZ céljainak változása az elmúlt tizenkét év során”. *Magyar Kisebbség*, VII (4)
- JÄCKER, Anne (2001): Romania: from tele-revolution to public service broadcasting, national images and international image. *Canadian Journal of Communication*, 26 (1)
- JOHNSON, Pauline (2006): *Habermas. Rescuing the public sphere.* London: Routledge
- KÁNTOR Lajos (1992): „Nemzeti színház – modern színház”. In: Kántor Lajos – Kötő József – Visky András (szerk.): *Kolozsvár Magyar Színháza.* Kolozsvár: Állami Magyar Színház
- KÁNTOR Lajos (szerk.) (2010): *A Hívó Szó és a vándor idő. Emlékezések, dokumentumok (1989. december 23. – 1990. április-május).* Kolozsvár: Kompress – Kolozsvár Társaság
- KÁNTOR Zoltán – BÁRDI Nándor (2000): „Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996-2000”. *Regio*, 11 (4)
- KÁNTOR Zoltán (2000): „Kisebbségi nemzetépítés.” *Regio* 11 (3)

- KÁNTOR Zoltán (2001): „Nationalizing minorities and homeland politics: The case of the Hungarians in Romania”. In Trencsényi Balázs, Dragoş Petrescu, Constantin Iordachi, Kántor Zoltán: *Nation-building and contested identities: Romanian and Hungarian case studies*. Iaşi–Budapest: Polirom–Regio
- KÁNTOR Zoltán (2002): „Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák?” *Magyar Kisebbség*, VII (1)
- KÁNTOR Zoltán (2002b): „Státustörvény és nemzetpolitika: elméleti szempontok”. In Uő. (szerk.): *A státustörvény: előzmények és következmények*. Budapest: Teleki László Alapítvány
- KÁNTOR Zoltán (2004): „Az RMDSZ, a romániai kormány és a protokollum”. In Blénesi Éva-Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában (2002-2004)*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- KÁNTOR Zoltán (2006): „The concept of nation in the Central and East European »Status Laws«”. In: Osamu Ieda et. al. (szerk.): *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University
- KELEMEN Attila Ármin (2012): *Így működik Markó Béla*. Kolozsvár: Koinónia
- KEMP, Walter (2006): „The triadic nexus: lessons learned from the Status Law”. In: Osamu Ieda et. al.: (szerk.): *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University
- KEMPNY, Marian (1999): „Between tradition and politics: intellectuals after communism”. In: Bozóki András (szerk.): *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest: CEU Press
- KING, Lawrence Peter – SZELÉNYI Iván (2004): *Theories of the new class. Intellectuals and power*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- KING, Robert R. (1980): *History of the Romanian Communist Party*. Stanford: Hoover University Press
- KIRÁLY Károly (1995): *Nyílt kártyákkal. Önéletrészlet és naplójegyzetek*. Budapest: Nap kiadó
- KISS Tamás – BARNÁ Gergő – SZÉKELY István – Gergő (2013): *Etnikai szavazók. Az RMDSZ mobilizációs képessége 1990-2012 között* (kézirat). Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- KISS Tamás (2009): „Az RMDSZ és az erdélyi magyar választók. – szociológiai vázlat –”. *Pro Minoritate*, 2009 (tavasz)
- KISS Tamás (2012): „Kolozsvár mint központ: lehetőség vagy illúzió?”. *Korunk*, 2012 (3)

- KONRÁD György – SZELÉNYI Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest: Gondolat
- KONRÁD György – SZELÉNYI Iván (1991): „Intellectuals and domination in post-communist societies”. In: Pierre Bourdieu and James S. Coleman (eds.): *Social theory for a changing society*. Boulder: Westview Press
- KOPPER Ákos (2010): „Állampolgárság határon innen és túl”. *Beszélő*, 2010 (Május–Június)
- KOSELLECK, Reinhart (1997): *Az asszimetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest: József Műhely Kiadó
- KOVÁCH Imre (szerk.): (2011): *Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Budapest: MTA PTI – MTA ENKI
- KÖRÖSÉNYI András (1999): „Intellectuals and democracy: The political thinking of intellectuals”. In: Bozóki András (szerk.): *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest: CEU Press, 227-243
- KÖRTVÉLYESI Zsolt (2011): „Az „egységes Magyar nemzet” és az állampolgárság”. *Fundamentum*, XV (2)
- KRAMER, Loyd (1992): „Habermas, history, and critical theory”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge–London: MIT Press
- KRISTÓF Luca (2011): „Elitkutatás Magyarországon 1989-2010”. In: Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Budapest: MTA PTI – MTA ENKI
- KRZYŻANOWSKI, Michal (2009): „On the ‘Europeanisation’ of identity constructions in Polish political discourse after 1989”. In: Aleksandra Galasińska – Michal Krzyzanowski: *Discourse and transformation in Central and Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan
- KRZYŻANOWSKI, Michal – Ruth WODAK (2009): „Theorising and analysing social change in Central and Eastern Europe: The contribution of critical discourse analysis”. In: Aleksandra Galasińska – Michal Krzyzanowski: *Discourse and transformation in Central and Eastern Europe*. New York: Palgrave Macmillan
- LAKI László (2009): *A rendszerváltás, avagy a "nagy átalakulás"*. Budapest: Napvilág
- LÁNCZI András (2007): *A XX. század politikai filozófiája*. Budapest: Helikon
- LÁSZLÓ Márton – NOVÁK Csaba Zoltán (2012): *A szabadság terhe. Marosvásárhely, 1990. március 16-21.*, Csíkszereda: Pro Print

- LIJPHART, Arend (1996): „The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation”, *American Political Science Review*, (90) 2
- LITERAT, Ioana (2012): Original Democracy: A Rhetorical Analysis of Romanian Post-Revolutionary Political Discourse and the University Square Protests of June 1990. *Central European Journal of Communication* (5) 1
- LŐRINCZ D. József (2004): *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Miercurea Ciuc: Pro-Print
- LŐRINCZ D. József (2004b): „Ambivalent Discourse in Eastern Europe”, *Regio. A Review of Studies on Minorities, Politics, and Societies*
- LŐRINCZ D. József: Construirea societății civile: pe baze naționale sau științifice? O polemică în cultura maghiară din România. *Polis*, 1994 (1)
- MAGYARI Nándor László (1994): „Szabad gondolatok a Szabadelvű Körről”. *Szövetség* I (9)
- MAGYARI Tivadar (2000): „A romániai magyar média”. *Médiakutató*, 2000 ősz
- MANNHEIM Károly (2000): „A konkurencia jelentősége a szellemi élet területén”. In: *Uő: Tudásszociológiai tanulmányok*. Budapest: Osiris
- MARGA, Andrei (1985): *Acțiune și rațiune în concepția lui Jürgen Habermas*. Cluj Napoca: Dacia
- MARGA, Andrei (2006): *Filosofia lui Habermas*. Iași: Polirom
- MARINO, Adrian (1996): *Politică și cultură. Pentru o nouă cultură română*. Iași: Polirom
- MARKÓ Béla (2004): „Az önkorlátozás bátorsága”. In: Blénesi Éva – Mandel Kinga: *Kisebbségek és kormánypolitika Közép-Európában, 2002-2004*. Budapest: Gondolat–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- MARKÓ Béla (2004b): „Egy magyar-magyar egyetértés esélyeiről”. *Élet és irodalom*, XLVIII (3)
- MARKÓ Béla (2007): „Felelőtlen felelősök. Válaszúton az erdélyi magyar politika”. *Élet és irodalom*, LI (46)
- MARKÓ Béla (2008): „Egy elmaradt egyezség története”. *Élet és irodalom*, LII (38)
- MARKÓ Béla (2009a): „Kié itt a tér? Gondolatok egy Kárpát-medencei «vagyonszövetségről»”. *Élet és irodalom*, LIII (38)
- MARKÓ Béla (2009b): „Kormányból ellenzékbe. A romániai magyar politika tizenkét éve”. *Élet és irodalom*, LIII (3)
- MARSHALL, Gordon (szerk.) (2003): *Dicționar de sociologie*. București: Univers enciclopedic

- MÁRTON János (2003): „A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában I.” *Magyar Kisebbség*, IX (4)
- MÁRTON János (2004): „A romániai magyar társadalom sajátos kérdései az RMDSZ 1996–2002 közötti programjaiban és politikájában II.” *Magyar Kisebbség*, X (1–2)
- MAVRU, Nicolae (2004): *Revoluția din stradă. Amintirile fostului șef al Serviciului de Filaj și Investigație de la Timișoara*. București: RAO International Publishing Company
- MÉDER Zsolt (1994): „Elvi és gyakorlati szempontok a belső választások szabályozásához, megszervezéséhez és lebonyolításához”. *Szövetség*, I (9)
- METZ Katalin (2000): *Forgószélben – Harag György, a rendező-mágus*. Budapest
- MOLNÁR Gusztáv – SZOKOLY Elek (2001): *Provincia 2000. Válogatás a folyóirat cikkeiből*. Târgu Mureș: Pro Europa
- MUNGIU, Alina (1995): *România după '89. Istoria unei neînțelegeri*. București: Humanitas
- MUNGIU-PIPPIDI, Alina (1999): „Romanian political intellectuals before and after the Revolution”. In: Bozóki András (szerk.): *Intellectuals and Politics in Central Europe*. Budapest: CEU Press
- MUNGIU-PIPPIDI, Alina (2002): *Politica după communism*. București: Humanitas
- MUSTAȚA, Dana (2012): Television in the age of (post) communism: the case of Romania. *Journal of Popular Film and Television*, 40 (3)
- PAPP Z. Attila (2001): *Sétányomatok*. Csíkszereda: Pro Print
- PAPP Z. Attila (2006): *A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években. A működtetők világa*. ELTE Szociológia, doktori disszertáció
- PAPP Z. Attila (2011): „Az 1989 utáni romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiai és értelmezései”. In: Kovách Imre (szerk.): *Elitek a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek*. Budapest: MTA PTI – MTA ENKI – Argumentum
- PARETO, Vilfredo (1991 [1968]): *The rise and fall of elites: an application of theoretical sociology*. New Brunswick: Transaction Publishers
- PASTI, Vladimir (1995): *România în tranziție. Căderea în viitor*. București: Nemira
- PAVEL, Dan – Iulia HUIU (2003): *Nu putem reuși decât împreună. O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989-2000*. Iași: Polirom
- PERELMAN, Chaim – Lucie OLBRECHT-TYTECA (2000): „A kvázilogikai érvelés”. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára:*

Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Budapest: Universitas – Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.

- PETROVICI, Norbert (2006): „Relații de putere în cadrul elitei politice românești la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90”. *Sociologia Românească* IV (1)
- PETTAI, Vello (2006): „Explaining ethnic politics in the Baltic States: Reviewing the triadic nexus model”. *Journal of Baltic Studies*, 37 (1)
- PINTER, Andrej (2004): „Public sphere and history: Historians' response to Habermas on the “worth” of the past”. *Journal of Communication Inquiry* 28 (3)
- PLAKANS, Andrejs (2011): „Interwining legacies. Language and socio-cultural change in post-soviet Latvia”. In: Ernest Andrews (szerk.): *Legacies of totalitarian language in the discourse vulture of the postTotalitarian era: The case of Eastern Europe, Russia, and China.* Lanham, Md.: Lexington Books
- POSTONE, Moishe (1992): „Political theory and historical analysis”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the public sphere.* Cambridge–London: MIT Press
- PUSEY, Michael (1987): *Jürgen Habermas.* London–New York: Routledge
- RATESH, Nestor (1991): *Romania: The Entangled Revolution.* New York: Praeger
- ROBERTS, John Michael – Nick CROSSLEY (2004): „Introduction”. In: Nick CROSSLEY – ROBERTS, John Michael: *After Habermas. New perspectives on the public sphere.* Wiley – Blackwell
- ROȘCA, Luminița (2013): From the totalitarian language to the informative discourse. A Romanian media discourse analysis during the '90s. *Revista română de sociologie*, XXIV (1-2)
- SALAT Levente (1994): „A békultság természetrajza”. *Korunk*, 1994 (3)
- SALAT Levente (2001): *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai.* Marosvásárhely: Mentor
- SALAT Levente (2003): „Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben”. *Kisebbségkutatás*, 2003 (3)
- SALAT Levente (2011): A politikai közösség kérdése a többség-kisebbség viszonyának a nézőpontjából. *Magyar Kisebbség*, XVI (3-4)
- SALAT Levente – BOTTONI, Stefano – LÁSZLÓ Márton – LÁZOK Klára – NAGY Mihály Zoltán – NOVÁK Csaba Zoltán – OLTÍ Ágoston (2008): „A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok”. *Magyar Kisebbség*, 2008 (1-2)
- SANDU, Dumitru (1996): *Sociologia tranziției: valori și tipuri sociale în România.* București: Staff

- SÁRÁNDI Tamás (2012): „... itt nem politikáról van szó, hanem nacionalizmusról” Az 1989–1990-es események Szatmárnémetiben. (Kézirat). Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- SCHMITT, Carl (2002): *A politikai fogalma*. Budapest: Osiris – Pallas – Attraktor
- SCHUDSON, Michael (1992): „Was there ever a public sphere? If so, when? Reflections on the American case”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge–London: MIT Press
- SENNETH, Richard (1998): *A közéleti ember bukása*. Budapest: Helikon
- SMITH, David J. (2002): „Framing the national question in Central and Eastern Europe: a quadratic nexus?”. *The Global Review of Ethnopolitics*. 2 (1)
- SOMAI József (1994): „Út és kiút az autonómiáig”. *Szövetség*, I (12)
- SOMAI József (1998): „Nézőpont a kormánykoalícióról, különös tekintettel az RMDSZ struktúrájára, programjára és működésére”. *Magyar Kisebbség*, IV (2)
- STAMATOV, Peter (2002): „Interpretative activism and the political uses of Verdi’s operas in the 1840s”. *American Sociological Review* 67 (3)
- ȘTEFAN-SCALAT, Laurențiu (1995): „Societatea civilă românească – o utopie? „Popor” și elite intelectuale la începutul anilor ’90”. *Polis* 1995 (4)
- STROINSKA, Magda (2011): „The linguistic legacy of the Communist propaganda in post-communist thought patterns. The case of Poland”. In: Ernest Andrews (szerk.): *Legacies of Totalitarian Language in the Discourse Culture of the Post-Totalitarian Era: The Case of Eastern Europe, Russia, and China*. Lanham, Md.: Lexington Books
- STROSCHEIN, Sherill (2012): *Ethnic Struggle, Coexistence, and Democratization in Eastern Europe*. Cambridge University Press
- STROSCHEIN, Sherrill (2013): „Organic versus strategic approaches to peacebuilding”. In Roger Mac Ginty (ed.): *Routledge Handbook of Peacebuilding*. London: Routledge
- SZABÓ Márton (2007): Ellenfél és ellenség a politikában. *Politikatudományi Szemle*, XVI (1)
- SZÁNTÓ Zoltán (1998): A racionális döntések elméletén nyugvó társadalomtudomány. In: Csontos László (szerk.): *A racionális döntések elmélete*. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium

- SZÁSZ Alpár Zoltán (2006): „Az RMDSZ szervezeti identitása (1989–2005) – alakváltozások és párhuzamok”. In Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv, 2006*. Temesvár: Szórvány Alapítvány – Marineasa Kiadó
- SZÉKELY István (1994): „Észrevételek a belső választási törvény kapcsán”. *Szövetség*, I (9)
- SZÉKELY István (2000): „A belső választások és az RMDSZ hatalmi szerkezetének összefüggései”. *Magyar Kisebbség*, VI (1)
- SZELÉNYI Iván – SZELÉNYI Szonja (1995): „Circulation or reproduction of elites during the postcommunist transformation of Eastern Europe: Introduction”. *Theory and Society* 24 (5)
- SZILÁGYI N. Sándor (2003): *Mi egy más. Közéleti írások*. Kolozsvár: Kalota
- SZPORLUK, Roman (1988): *Communism and nationalism. Karl Marx Versus Friedrich List*. New York – Oxford: Oxford University Press
- TEICHMANN, Christina (1998): „Defining Democracy: Transitional discourse in Georgia 1990-91”. In: Paul A. Chilton – Mikhail V. Ilyin – Jakob L. Mey: *Political discourse in transition in Europe 1989-1991*. Amsterdam: Benjamins, 1998
- TIBIL, George (1995): „Conflictul elitelor și instabilitatea politică în evoluția modernă și contemporană a României”. *Polis* 1995 (4)
- TISMĂNEANU, Vladimir – Dobrin DOBRINCU – Vasile CRISTIAN (szerk.) (2007): *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport final*. București: Humanitas
- TISMĂNEANU; Vladimir (1996): „Truth, trust, and tolerance”. *Problems of Post-Communism* vol. 43 (2)
- TISMĂNEANU; Vladimir (1999a): *Fantasmemele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*. Iași: Polirom
- TISMĂNEANU; Vladimir (1999b): *The Revolutions of 1989*. London: Routledge
- TORÓ T. Tibor (1994): „Gondolatok az erdélyi (romániai) magyarság közösségi kataszterének összeállításáról”. *Szövetség*, I (7)
- TORÓ T. Tibor (1998): „Az RMDSZ kormánykoalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselet felé?” *Magyar Kisebbség* IV (1)
- TORÓ T. Tibor (1999): „Szövetségi belső választások: egyszerű tisztújítás vagy az „erdélyi magyar parlamentarizmus” rehabilitációjának kísérlete”. *Magyar Kisebbség* V (4)

- TORÓ T. Tibor – TORÓ Tibor (2011): „Romániai magyar tanulságok és jövőképek. Vitaindító a Magyar Összefogás esélyeiről”. *Magyar Kisebbség*, XVI (1-2)
- TORÓ Tibor (2006): „A „kis MÁÉRT” a magyar nyelvű sajtóban”. *Regio*, 17 (3)
- TORÓ Tibor (2009a): „Érdekérvényesítés az RMDSZ politikájában”. In: Szarka László – Vizi Balázs – Tóth Norbert – Kántor Zoltán – Majtényi Balázs. *Etnopolitikai modellek a gyakorlatban*. Budapest: Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet
- TORÓ Tibor (2009b): „Kiegészítés vagy választási koalíció? Az erdélyi magyar politika az európai parlamenti választások előtt”. *Pro Minoritate*, 2009 (Tavasz)
- TORÓ Tibor (2010a): „Compatibilities and incompatibilities in the political doctrines of communism and nationalism”. *European and Regional Studies* 1 (1)
- TORÓ Tibor (2010b): *Kísérletek a „magyar összefogás” politológiai értelmezésére. Két megközelítés*. Szakdolgozat – Corvinus Egyetem, Esélyegyenlőségi és kisebbségvédelmi igazgatás szak
- TORÓ Tibor (2012): *A temesvári magyar közösség politikai önszerveződése az 1989-es temesvári események után* (Kézirat). Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- TÓTH Judit (2012): „Recent changes in the Hungarian Citizenship Law adopted on 26 May 2010”. *EUDO CITIZENSHIP Country Reports* (<http://eudo-citizenship.eu/docs/CountryReports/recentChanges/Hungary.pdf> – letöltve: 2013. március 15.)
- TŐKÉS Gyöngyvér (1999): „A szétszedett végrehajtás. Az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének szervezeti elemzése”. *WEB*, 4-5
- TÖNNIES, Ferdinand (2004): *Közösség és társadalom*. Budapest: Gondolat
- TUDOR, Marius – Adrian GAVRILESCU (2002): *Democrația la pachet. Elita politică în România postcomunistă*. București: Compania
- TÚRÓS Endre (szerk.) (1995): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Miercurea Ciuc: Pro Print
- van DIJK, Teun A. (1993): „Principles of critical discourse analysis”. In: *Discourse & Society*, 4 (2)
- VARGA Gábor (szerk.) (1990): *A Romániai Magyar Demokrata Szövetség I. Kongresszusa – beszédek és határozatok*. Nagyvárad: Bihar megyei RMDSZ
- VERDERY, Katherine (1991): *National ideology under socialism. Identity and cultural politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, Los Angeles & London: University California Press

- VERESS Károly (1996): *Paradox (tudat)állapotok*. Kolozsvár: Komp-press – Korunk Baráti Társaság
- VINCZE Gábor (1998): „A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944 és 1989 között. III. rész: 1965-1989”. *Magyar Kisebbség* (IV) 1
- WASILEWSKI, Jacek (2001): „Three elites of the Central East European democratization”. In: Radosław Markowski – Edmund Wnuk-Lipiński (eds): *Transformative paths in Central and Eastern Europe*. Warsaw: Institute of Political Studies, Polish Academy of Sciences – Friedrich Ebert Foundation
- WÉBER Attila (2010): *Metamorfózisok. A magyar jobboldal két évtizede*. Budapest: Napvilág
- WEBER, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest: Gondolat
- WODAK, Ruth – Rudolf de CILLIA – Martin REISIGL – Karin LIEBHART (1999): *The discursive construction of national identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- WOLCZUK, Kataryna (2000): „History, Europe and the “national idea”: the “official” narrative of national identity in Ukraine”. *Nationalities Papers*, 28 (4)
- ZAGARE, Frank C. (2006): *Játékelmélet: fogalmak és alkalmazások*. Budapest: Helikon
- ZAMFIR, Cătălin (2003): „Procesul politic în tranziția din România: o explicație structurală”. *Sociologie românească*, 1 (1-2)
- ZARET, David (1992): „Religion, science, and printing in the public spheres in seventeenth-century England”. In: Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge–London: MIT Press
- ZETTERBERG, Hans. L. (1991): „Introduction”. In: Vilfredo Pareto: *The rise and fall of elites: an application of theoretical sociology*. New Brunswick: Transaction Publishers
- ZONDA Attila (1998): *Bársonyszékek és hangulatok*. Csíkszereda: Pallas-Akadémia

Articole și documente

- * * * (1995): Az RMDSZ nyilatkozata a nemzeti kérdésről (Kolozsvári Nyilatkozat). *Magyar Kisebbség*, I (1)
- * * * (2000): Az RMDSZ III. Kongresszusán jóváhagyott Alapszabályzat-határozat. 1993. január 15-17. In: *Magyar Kisebbség*, VI (1)
- A Demokrácia Központok hivatalos honlapja (<http://www.demokraciakozpont.org/>, letöltve: 2013. április 25.)

- A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Ideiglenes Intéző Bizottságának Kiáltványa.
Romániai Magyar Szó, 1989. december 26.
- A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Szándéknyilatkozata. *Romániai Magyar Szó*.
2012. január 18.
- András Imre – Borbély Imre: Pszichoterror, agymosás, manipuláció. *Erdélyi Napló*, 1992.
november 5.
Ankét. Kérdőjelek a tulipánon. *Orient expressz*, 1995. június 14-27
- Az EMNT állásfoglalása Tőkés László EP-alelnökké választása alkalmából. 2010. június
15. (<http://www.tokeslaszlo.ro/article/az-emnt-allasfoglalasa-tes-laszlo-ep-alelnoekke-valasztatasa-alkalmabol>, letöltve: 2013. április 25.)
- Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács hivatalos honlapja
(<http://archiv.emnt.org/dokumentumok.htm>, letöltve: 2013. április 25.)
- Az RMDSZ I. Kongresszusának dokumentumai. Jakabffy Elemér Kortörténeti
Gyűjtemény, K1203 dosszié
- Az RMDSZ IV. Kongresszusa. Dokumentumok. Jakabffy Elemér Kortörténeti
Gyűjtemény, K1203 dosszié
- Bakk Miklós: Az RMDSZ memorandumáról. Három szempont. *A Hét*, 1994. június 10.
- Balogh Levente: Tusványosi kijelentések: újabb román külügyi támadás. *Krónika*, 2013.
augusztus 1 (<http://www.kronika.ro/belfold/tusvanyosi-kijelentesek-ujabb-roman-kulugyi-tamadas>, letöltve: 2013. augusztus13.)
- Balogh Edgár: Új történelmi helyzet bizalmával. *A Hét*, 1990. június 7.
- Baloldali Tömörülés Alapszabályzata, Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti
Gyűjtemény K1204
- Barki, Eva Maria: Veszélyben az erdélyi magyarság! Nyílt levél Domokos Géza elnök
úrnak. *Romániai Magyar Szó*, 1991. február 12.
- Béres Katalin: Politikai alku vagy bizalmi válság. *Orient Expressz*, 1993. február 26.
- Beszámoló az RMDSZ Szociáldemokrata Tömörülésének 1995. évi tevékenységéről.
Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény K1204
- Binder, David: Romanians and Hungarians Building a Bit of Trust. *The New York Times*,
July 20, 1993
- Bíró A. Zoltán: Szövetség és társadalomépítés. *A Hét*, 1990. március 15.
- Bíró A. Zoltán: Változás vagy hatalomelosztás? *A Hét*, 1992. április 16.
- Bíró Béla: Két szék közt a pad alá? *Európai Idő*, 1991. április 24.
- Birtók József: Lecke volt. *Romániai Magyar Szó*, 1993. február 24.

- Bitay Ödön levele Nagy Károlynak, 1993. szeptember 27. Kolozsvár: Jakabffy Elemér
Kortörténeti Gyűjtemény K1204
- Bitay Ödön levele Nagy Károlynak, 1994. október 21. Kolozsvár: Jakabffy Elemér
Kortörténeti Gyűjtemény K1204
- Bitay Ödön: Az RMDSZ igazi arca? *Európai Idő*, 1991. május 22.
- Bitay Ödön: Jelentkezésünk visszhangja és egyéb „normális” rendellenességek. 1993.
november 8. kézirat. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény K1204
- Bodó Barna: Színes egységben. Pluralizálódó RMDSZ (?). *Romániai Magyar Szó*, 1991.
május 17.
- Bognár Zoltán (szerk.): *Romániai autonómia-elképzelések 1989 után*.
(<http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=48&k=5> – letöltve 2012. október 12.)
- Bojkottálják az RMDSZ kongresszusát. *Krónika*, 2012. december 2.
- Borbély Ernő: „Rég keresett helyem az RMDSZ-ben”. *Orient Expressz*, 1993. február 26.
- Borbély Ernő: A gerenda szálkásítása. *Orient expressz*, 1993. július 2.
- Borbély Imre: Az elmúlt év(ek) hozadéka. A romániai „magyar kérdés” Neptun-nézetből.
Orient Expressz, 1994. január 28-március 3
- Cs. Gyimesi Éva: A krízis mély, de a kudarc megelőzhető. *Romániai Magyar Szó*, 1991.
május 14.
- Cs. Gyimesi Éva: Aradi KOT-gyűlés. *Európai Idő*, 1991. október 23-30.
- Cs. Gyimesi Éva: Érdekcsoportok és ideológiák az RMDSZ-ben, avagy: a kongresszusi
párbeszéd feltételei. *Európai Idő*, 1991. május 8.
- Cs. Gyimesi Éva: Fél szárnyú madár. Az autonómia-program egyoldalúsága. *Romániai
Magyar Szó*, 1993. január 8.
- Cs. Gyimesi Éva: Ismét: felhívás nyílt párbeszédre. *Romániai Magyar Szó*, 1993. január
12.
- Cs. Gyimesi Éva: Új kollektívizmus avagy: a nemzet iránti szeretet? *Erdélyi Napló*, 1992.
november 26.
- Cseke Gábor – Bögözi Attila: Egy kongresszus három napja (1.). Amíg a vita elindul.
Romániai Magyar Szó, 1991. június 7.
- Cseke Gábor – Bögözi Attila: Egy kongresszus három napja. 3. Földszint és emelet között.
Romániai Magyar Szó, 1991. június 11.
- Csutak István: Lehet-e elefánttetetőt csinálni az RMDSZ-ből? *Európai Idő*, 1991. május
22.
- Domokos Géza elnöki bevezetője. *Romániai Magyar Szó*, 1991. május 25-26.

- Domokos Géza: Az irreális azonnalosság nem lehet kenyérünk. *Romániai Magyar Szó*, 1991. február 12.
- EMNT dokumentumok (<http://archiv.emnt.org/dokumentumok.htm>, letöltve: 2012. szeptember 12.)
- European Council in Copenhagen (21-22 June 1993). Conclusions of the Presidency *Ez a mi munkánk. 2010-es kormányzati eredmények, megvalósítások*. Kolozsvár: RMDSZ Ügyvezető Elnökség, 2010
- Fábián Ernő: Jogosztó nemzetállamiság. *Európai Idő*, 1991. augusztus 14
- Fodor Sándor: Üzenet az úszó jégtábláról. *A Hét*, 1993. március 5.
- Frundea György – Borbély László: Lármafák égetése. *Romániai Magyar Szó*, 1993. augusztus 25
- Gálfalvi Zsolt: Tartozás. *A Hét*, 1990. május 17.
- Gazda Árpád: Aláírásgyűjtésbe kezdett Hargita megye volt tanácselnöke. *Krónika*, 2000. október 3.
- Gazda Árpád: Felfüggesztették tisztségéből Kincses Elődöt. *Krónika*, 2000. május 9.
- Gazda Árpád: Tökés–Markó-párbaj a legitimitásról *Krónika*, 2002. október 9.
- Gazda László: Levél Csíkszeredába. *Romániai Magyar Szó*, 1991. március 28.
- Gazda Zoltán: Vád és védekezés. Egy levélváltás margójára. *Romániai Magyar Szó*, 1991. március 16-17.
- Gussi, Alexandru: Partidul social-democratiei originale. *Revista 22*, 2006. december 15. (<http://www.revista22.ro/partidul-social-democratiei-originale-3302.html>, letöltve: 2013. augusztus 19.)
- Kali Zoltán (1997): *Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Dokumentumok 5*. Kolozsvár: RMDSZ Ügyvezető Elnöksége
- Kántor Zoltán: A hátraarc semmire sem megoldás. *Temesvári Új Szó*, 1990. március 29.
- Kelemen Hunor – Az RMDSZ megnyerte a választásokat. *erdely.ma*, 2012. június 11.
- Kertész Melinda: Már kampányban. *transindex.ro*, 2012. szeptember 29. (<http://itthon.transindex.ro/?cikk=18460>, letöltve: 2013. május 18.)
- Kós Anna (1995): *Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Dokumentumok 4*. Kolozsvár: RMDSZ Ügyvezető Elnöksége
- Kovács Péter: Hol terem az autonómia? *transindex.ro*, 2013. március 12.
- Lazul a párt? Polgári szárnya nőtt az RMDSZ frakciónak. *transindex.ro*, 2002. február 7. (<http://itthon.transindex.ro/?cikk=616>, letöltve: 2013. április 25)
- Lőrincz D. József: RMDSZ problémák. *Európai Idő*, 1990. június 15.

- Magyar Nándor László: A platformszabadság fogalma. *A Hét*, 1992. március 19.
- Magyari Nándor László: Szövetségi észjárás. *A Hét*, 1990. március 22.
- Magyari Nándor László: Szövetségi észjárás. *A Hét*, 1990. március 22.
- Markó Béla: Brassóban végre egyetértettünk. *Romániai Magyar Szó*, 1993. január 27.
- Márton Árpád: Egységben az erő, vagy különbözőségben az egység? *Európai Idő*, 1991. május 15.
- Máthé Éva: Ez is egy szempont: mi PONT ITT élünk. *Romániai Magyar Szó*, 1991. április 24.
- Mátó-Székely Zsolt (1999): *Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Dokumentumok 6.* Kolozsvár: RMDSZ Ügyvezető Elnöksége
- Mészáros Ildikó: „Meg kellett tanulnunk, hogy mi a szabad világ” Beszélgetés dr. Bodó Barna politológussal, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem tanárával. *Régi(j)óvilág*. 2010. Június
- Mit engedhet meg magának és mit nem az elnök? Domokos Géza és Szócs Géza levélváltása. *Romániai Magyar Szó*, 1992. október 28.
- Mit engedhet meg magának és mit nem az elnök? Domokos Géza és Szócs Géza levélváltása. *Romániai Magyar Szó*, 1992. október 28.
- Murvai Miklós: Az autonómiáról, sok kérdőjellel. *Romániai Magyar Szó*, 1992. november 21.
- Nagy Károly: *Több tárgyalagosságot*. kézirat. 1993. augusztus 3. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény K1204
- Párbeszéd az erdélyi magyar képviselőlet megtisztulásáért és megújulásáért. Az erdélyi magyar politikai rendszerváltás tartalma. *Erdélyi Napló*, 2007. augusztus 1.
- Rostás Zoltán: A társadalomkutató: nem szervezeti ember. *A Hét*, 1990. március 22.
- Rostás Zoltán: A vita: önvizsgálat. *A Hét*, 1990. augusztus 30.
- Rostás Zoltán: Mit kezdünk magunkkal? *A Hét*, 1990. szeptember 6.
- Sipos Géza: Kisszínházi fordulat. *transindex.ro*, 2003. március 8.
(<http://itthon.transindex.ro/?cikk=1415>, letöltve: 2013. április 12.)
- Sipos Zoltán: Előzés jobbról. RMDSZ-MPP: új politikai aréna a Székelyföld. *transindex.ro*, 2008. június 8. (<http://itthon.transindex.ro/?cikk=7528>, letöltve: 2013. május 27.)
- Sütő András beszéde. *Romániai Magyar Szó*, 1991. május 25-26.
- Székelyföld kapuja. Erdély TV, 2013. július 22. (<http://www.erdely.tv/hirek/szekelyfold-kapuja>, letöltve: 2013. augusztus 13.)

- Szőcs Géza: *Politikai napló*. Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény kéziratára,
RMDSZ/I
- Toró T. Tibor: EP választás utáni pillanatkép. *Krónika*, 2008. január 25.
- Tóth Károly Antal: A méltóságtudat válsága. *Európai Idő*, 1991. augusztus 7.
- Tőkés László beköszöntő beszéde. Bátorság, egység, radikalizmus. *Romániai Magyar Szó*,
1991. május 28.
- Tőkés László: A Hatalom uszályában. *Romániai Magyar Szó*, 1993. augusztus 7-8
- Tőkés László: Össztűz avagy akciózás és „feyezés” kolozsvári módra. *Romániai Magyar Szó*, 1993. január 15.
- Tőkés: az RMDSZ posztkommunista totalitárius párt. *erdely.ma*, 2012. október 3.
(<http://erdely.ma/kozeletunk.php?id=127902>, letöltve: 2013. május 16.)
- Veress Károly: Milyen szervezet a szövetség? *A Hét*, 1990. március 15.
- Viszketett a tenyerük. EP-választások: mi rejlik a számok mögött? *transindex.ro*, 2007.
december 4. (<http://itthon.transindex.ro/?cikk=6442>, letöltve: 2013. április 25.)
- Zsigmond László: Hogyan (ne) tovább. *Romániai Magyar Szó*, 1991. május 3.

Interviuri

- Árus Zsolt. a Magyar Polgári Párt Hargita megyei tanácsosa. Személyes interjú. Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. 2002. február 16. Kolozsvár:
Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény
- Balaton Zoltán, a Temes megyei RMDSZ volt ügyvezető elnöke. Személyes interjú.
Készült *A romániai nemzeti kisebbségek 1989 utáni önszerveződésének dokumentálása* (2011) kutatás keretén belül. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Bányai Péter. Politikai elemző, az RMDSZ-elnökség volt politikai referense. Személyes interjú. Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. Kolozsvár:
Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény
- Bárányi Ferenc, volt parlamenti képviselő. Személyes interjú. Készült *A romániai nemzeti kisebbségek 1989 utáni önszerveződésének dokumentálása* (2011) kutatás keretén belül. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Bitay Ödön, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség volt szóvivője. Személyes interjú.
Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. 2003. október 7.
Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény

- Bodó Barna, az BMDSZ alapító tagja. Személyes interjú. Készült *A romániai nemzeti kisebbségek 1989 utáni önszerveződésének dokumentálása* (2011) kutatás keretén belül. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Borbély Imre, volt képviselő, az RMDSZ elnökségének volt tagja. Személyes interjú. Készült *A romániai nemzeti kisebbségek 1989 utáni önszerveződésének dokumentálása* (2011) kutatás keretén belül. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Csiha Tamás, volt szenátor, az RMDSZ Szövetségi Képviselők Tanácsának volt elnöke. Személyes interjú. 2003. október 13. Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény
- Dézi Zoltán, Hargita megye volt prefektusa, az RMDSZ Szövetségi Képviselők Tanácsának volt elnöke. Személyes interjú. Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. 2002. március 2. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény
- Garda Dezső, volt parlamenti képviselő. Személyes interjú. Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény
- Gaur János, a Temesvári Új Szó főszerkesztője. Személyes interjú. Készült *A romániai nemzeti kisebbségek 1989 utáni önszerveződésének dokumentálása* (2011) kutatás keretén belül. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Hajdu Gábor, volt szenátor. Személyes interjú. Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény
- Hosszú Zoltán, volt szenátor. Személyes interjú. Készült *A romániai nemzeti kisebbségek 1989 utáni önszerveződésének dokumentálása* (2011) kutatás keretén belül. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet
- Kelemen Hunor, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség elnöke. Személyes interjú. Készült a *Kormányzat és kisebbségi pártképviselet Közép- és Kelet-Európában* (OTKA K82051) kutatás keretén belül
- Kozsokár Gábor, volt szenátor, a román alkotmánybíróság volt tagja. Személyes interjú. Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. 2003. január 25. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény
- Markó Béla az Romániai Magyar Demokrata Szövetség volt elnöke. Személyes interjú. Készült a *Kormányzat és kisebbségi pártképviselet Közép- és Kelet-Európában* (OTKA K82051) kutatás keretén belül, 2012. július 25.

Márton Árpád, parlamenti képviselő. Személyes interjú. Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény

Papp Előd, a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége alapító tagja, jelenleg az Erdélyi Magyar Néppárt elnöke. Személyes interjú. Készült *A romániai magyar politikai elit* kutatás keretén belül. Kolozsvár: Jakabffy Elemér Kortörténeti Gyűjtemény

Szász Jenő, a Magyar Polgári Párt volt elnöke. Személyes interjú. Készült a *Kormányzat és kisebbségi pártképviselet Közép- és Kelet-Európában* (OTKA K82051) kutatás keretén belül, 2012. július 18.

Toró T. Tibor, az Erdélyi Magyar Néppárt elnöke. Személyes interjú. Készült a *Kormányzat és kisebbségi pártképviselet Közép- és Kelet-Európában* (OTKA K82051) kutatás keretén belül, 2012. július 18.